

Źródła do zawartości bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku – biblioteki rodowe: stan, wybrane problemy dokumentacji i perspektywy poszukiwań

Księgozbiory historyczne stanowią ważne i wielostronne, a nie w pełni jeszcze wykorzystane źródło wiedzy o przeszłości. Mogą one powiedzieć bardzo wiele o minionych czasach, o ludziach, rzeczach, zjawiskach i związkach pod warunkiem, że będą analizowane fachowo, z wykorzystaniem wszystkich dostępnych współcześnie metod i środków¹.

Zacytowany fragment artykułu Barbary Bienkowskiej, przypominany wielokrotnie w różnych wystąpieniach i publikacjach, wśród pierwszorzędnych środków do badania bibliotek i księgozbiorów historycznych wymienia spisy książek. Od wielu lat stanowią one przedmiot moich zainteresowań. Podejmując się w 1982 r. rejestracji tego typu dokumentacji nie zdawałam sobie sprawy z jak trudną materią będę się mierzyć przez następne dziesięciolecia.

Na początku drogi w grę wchodziły tylko drukowane inwentarze i katalogi księgozbiorów polskich i założonych w Polsce do 1939 r.; ich dwutomową bibliografię wydał na powielaczu w 1990 r. Uniwersytet Warszawski². W latach 1996-2006 Ministerstwo Kultury i Sztuki (obecnie: Kultury i Dziedzictwa Narodowego – MKiDN) opublikowało cztery spisy inwentarzy i katalogów bibliotek od XVI w. do 1939 r., zawężone terytorialnie do ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, uwzględniające natomiast zarówno źródła rękopiśmienne jak też drukowane³. We wrześniu 2015 r., także staraniem MKiDN, wydany został piąty spis: *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku*⁴. Tytuł dwutomowej publikacji poprzedzony został nadtytułem *Catalogus catalogorum*. Podtytuł: *Spis scalony, poprawiony i uzupełniony* ma sygnalizować, iż obecny przewodnik po źródłach jest udoskonaloną i rozszerzoną wersją zawartości w stosunku do czterech wcześniej wydanych spisów. W takim kształcie informuje

¹ B. Bienkowska, *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*, „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 3.

² U. Paszkiewicz, *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich i założonych w Polsce do 1939 r.* Cz. 1: *Księgozbiory instytucjonalne w układzie topograficznym*. Cz. 2: *Księgozbiory prywatne w układzie abecadlowym nazwisk właścicieli*, Warszawa 1990.

³ U. Paszkiewicz, *Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1553-1939)*, Warszawa 1996; też, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510-1939)*, tamże 1998; też, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 1*, tamże 2000; też, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 2*, tamże 2006.

⁴ U. Paszkiewicz, *Catalogus catalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony*. T. 1-2, Warszawa 2015.

on o bogactwie zachowanych źródeł do dziejów bibliotek i księgozbiorów historycznych, a jednocześnie dokumentuje wkład intelektualny w życie Kresów Wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, jaki wnieśli Polacy lub społeczności związane z polską kulturą.

Stan dokumentacji

Niniejsze rozważania na temat stanu źródeł do zawartości bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej oparłam zatem na najnowszym, piątym ich spisie wydanym w dwóch tomach. Rozszerzyłam je nieco o wybrane, niepublikowane jeszcze materiały dokumentacyjne znalezione w trakcie dalszych poszukiwań, które podjęłam w październiku 2014 r., gdy zakończyłam już prace nad *Catalogus catalogorum*.

Opisane w nim źródła (5197 pozycji) prezentują biblioteki o zróżnicowanej tradycji, wielkości, randze i związku z kulturą polską w minionych stuleciach, aż do wybuchu II wojny światowej. Wśród nich są różne typy bibliotek: naukowe, szkolne, oświatowe, wyznaniowe i domowe znajdujące się w 1470 miejscowościach pozostających obecnie w granicach terytorialnych Republiki Białorusi (479 miejscowości), Republiki Litewskiej (150), Republiki Łotewskiej (28), Federacji Rosyjskiej (8) i Republiki Ukrainy (805).

Inwentarze i katalogi dotyczą bibliotek należących do 1968 instytucji (w tym 482 klasztorów) – 83,26% wszystkich zarejestrowanych źródeł oraz 484 księgozbiorów prywatnych (domowych) – 16,74% całości. W odniesieniu do bibliotek instytucjonalnych stanowią 4327 pozycji w *Catalogus catalogorum* (w tym 1257 dotyczy zawartości bibliotek klasztornych), a do księgozbiorów prywatnych 870 pozycji. Najstarszy zarejestrowany spis rękopiśmienny pochodzi z 1510, ostatni – z 2005 r. Według chronologii wydawniczej najnowsze pozycje ukazały się w 2013 r. i są to wyniki badań proveniencyjnych bibliotek istniejących w przeszłości, w tym katalogi kolekcji przemieszczonych lub rozproszonych (zagrabionych).

Wśród spisów książek najwięcej jest katalogów i inwentarzy bibliotecznych – w formie rękopiśmiennej lub drukowanej. Obok źródeł dokumentujących zawartość całych bibliotek w *Catalogus catalogorum* są rejestry książek sporządzane z okazji zakupów, darów, wymiany, przemieszczeń i rozproszeń. Nie brakuje też inwentarzy majątkowych spisanych po śmierci właścicieli z ukrytymi w tych aktach spisami książek; trudno wymienić wszystkie okoliczności tworzenia interesującej nas dokumentacji. Oprócz źródeł bezpośrednio rejestrujących konkretne zbiory uwzględnione zostały opracowania (omówienia) powstałe w oparciu o zachowane katalogi i inwentarze biblioteczne.

Zrąb główny *Spisu scalonego, poprawionego i uzupełnionego* zaopatrzone w siedem spisów pomocniczych, spośród których wymieniam: *Wykaz skrótów cytowanych wydawnictw*⁵, *Indeks nazw osobowych*⁶, *Właściciele bibliotek prywatnych*⁷, *Indeks bibliotek instytucjonalnych i klasztornych*⁸ oraz *Nazwy administracyjne jednostek terytorialnych z oznaczeniem obecnej przynależności państwowej miejscowości*⁹. Pomoce te w powiązaniu z podstawowym *Spisem inwentarzy i katalogów* powinny inspirować badania nad polskim dziedzictwem kulturowym na Kresach Wschodnich, oczywiście w zróżnicowanym stopniu dla każdego typu i rodzaju bibliotek.

⁵ U. Paszkiewicz, *Catalogus...* T. 1, s. 21-39.

⁶ Tamże. T. 2, s. 579-628.

⁷ Tamże, s. 629-672.

⁸ Tamże, s. 673-727.

⁹ Tamże, s. 733-759.

W publikacji liczącej 1488 stron jest także wkładka (w środku pierwszego tomu¹⁰), zawierająca ilustracje wybranych książkowych znaków własnościowych: ekslibrisów, nalepek typograficznych, pieczętek, stempli, podpisów własnościowych, supereklibrisów; jest też kilka kart tytułowych spisów książek.

Wybrane problemy dokumentacji

W kilku zdaniach podzielę się najogólniej trudnościami jakie towarzyszyły mi przez wiele lat pracy, zwłaszcza w archiwach, bibliotekach i muzeach poza granicami kraju – na Białorusi, Litwie i Ukrainie; o Rosji wspomnę w zakończeniu artykułu. Różnorodne problemy wynikały z nazbyt ogólnych informacji o zawartości jednostek w inwentarzach zespołów archiwalnych, z braku pomocy tradycyjnych i nowoczesnych (bazy danych), ułatwiających wyszukiwanie w materiałach źródłowych nazw instytucji i osób. Kolejne problemy to rozproszenie źródeł, stan oraz niejednolite i niedostatecznie precyzyjne metody ich opracowania. Nie natrafiłam zwłaszcza na rejestry materiałów posiadanych przez archiwa i czekających na opracowanie; w dużych bibliotekach naukowych w Polsce istnieją kartoteki akcesyjne rękopisów: Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie (częściowo w Internecie), Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (całość w Internecie).

Biblioteki prywatne na Kresach Wschodnich

Ze względu na konieczność ograniczenia objętości niniejszego artykułu, zdecydowałam się zwrócić uwagę w nim na księgozbiory domowe w świetle zarejestrowanych źródeł. Wykorzystałam do tego celu przede wszystkim wykaz nazwisk w układzie alfabetycznym zatytułowany *Właściciele bibliotek prywatnych*, który zajmuje 43 strony drugiego tomu *Catalogus catalogorum*¹¹. Oczywiście, nie liczby zadecydowały o takim wyborze, lecz znaczący wkład tych bibliotek w utrwalanie dorobku kulturowego na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej.

Wśród co najmniej 434 nazwisk właścicieli są przedstawiciele różnych grup społecznych i zawodowych, ludzie bardzo znani i zasłużeni dla polityki, nauki, kultury, świeccy i duchowni, właściciele znacznych majątków oraz niezamożni przedstawiciele społeczeństwa. Są też nazwiska przemilczane w tradycyjnych wydawnictwach informacyjnych oraz w Internecie. W takich przypadkach na podstawie zachowanych źródeł można jedynie ustalić czas powstania spisu książek i ewentualnie gdzie mieścił się księgozbiór. Zarejestrowane biblioteki prywatne należały do osób różnych narodowości (Polaków, Żydów, Niemców, Ormian, Ukraińców, Rosjan) – widać to najwyraźniej w źródłach dotyczących księgozbiorów domowych we Lwowie.

Udokumentowane źródłowo biblioteki prywatne znajdowały się w ponad 220 miejscowościach: na terenie obecnej Białorusi (45 miejscowości – 50 właścicieli), Litwy (57 – 95, w samym Wilnie 34 właścicieli), Łotwy (dwie miejscowości – trzech właścicieli), Rosji (jedna – siedmiu) i Ukrainy (117 – 279, w samym Lwowie 150 właścicieli). Łącznie zarejestrowano 828 opisów źródeł odnoszących się do księgozbiorów istniejących na Białorusi (124 opisy), Litwie (153), Łotwie (cztery), w Rosji (25) i na Ukrainie (522).

---

¹⁰ Tamże. T. 1, s. 352-353.

¹¹ Dz. cyt.

Biblioteki rodowe

Znaczącą grupę stanowią biblioteki rodowe (magnackie, wielkoziemiańskie, fundacyjne) tworzone od XVI w. na całym obszarze Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej, najpierw Obojga Narodów, a później Polskiej. Posiadały wielotysięczne zbiory piśmiennictwa ze wszystkich dziedzin wiedzy, ze specjalnym uwzględnieniem humanistyki. Rangę i skalę kolekcjonerstwa możliwych rodów podnosiły szczególne uwarunkowania historyczne naszego kraju, ale równocześnie narażały ich zbiory na konfiskaty i grabieże. Większość bibliotek magnackich uległa z czasem ztracenie w całości lub częściowo. Wiele cennych ksiąg wzbogaciło następnie publiczne i prywatne zbiory w kraju i za granicą¹². Szczęściem w nieszczęściu, pozostała po nich dokumentacja w postaci różnego rodzaju spisów znajdujących się głównie w zasobach archiwów i bibliotek funkcjonujących poza wschodnią granicą dzisiejszej Rzeczypospolitej.

Z analizy 258 spisów książek ujętych w *Catalogus catalogorum* wynika, że udokumentowane zostały księgozbiory istniejące w przeszłości głównie na terytoriach obecnych trzech państw: Ukrainy (138 spisów), Białorusi (64), Litwy (47). O księgozbiorach prywatnych na terenie Łotwy mówią dwa spisy, tyle samo w Rosji, natomiast dla pięciu spisów nie udało się ustalić miejscowości i kraju, znane są jedynie nazwiska właścicieli księgozbiorów. Źródła te dotyczą kolekcji historycznych należących co najmniej do 20 rodów – Radziwiłłów (56 spisów książek, w tym 41 w samym Nieświeżu), Potockich (27), Tyszkiewiczów (23), Rzewuskich (22), Chodkiewiczów (16), Mniszchów (16), Sapiechów (15), Moszyńskich (13), Ogińskich (dziesięć), Jabłonowskich (osiem), Lanckorońskich (osiem), Broel-Platerów (osiem), Chreptowiczów (siedem), Dzieduszyckich (siedem), Sanguszków (pięć), Starzyńskich (pięć), Tarnowskich (cztery), Czapskich (trzy), Brodzkich (dwa), Lubomirskich (dwa). W wykazie nie uwzględniłam twórców bibliotek fundacyjnych: Ossolińskich i Baworowskich. Ponadto pominęłam nazwiska właścicieli, których biblioteki mają dokumentację zawartości w postaci pojedynczych spisów.

Ze względu na ograniczoną objętość niniejszego artykułu nie jest możliwa charakterystyka całego zespołu źródeł zawierających informacje o zawartości księgozbiorów rodowych. Należy jednak podkreślić, że znaczna część zachowanej dokumentacji powstała w momencie, gdy nie istniała jeszcze świadomość jakiegokolwiek zagrożenia dla tych zbiorów. Są też rozmaite spisy tworzone w związku z konfiskatą oraz przejmowaniem fragmentów kolekcji przez nowych, najczęściej instytucjonalnych właścicieli. W tej sytuacji istotne, wręcz nieocenione są wszelkie wyniki studiów proveniencyjnych, których suma pozwoli w przyszłości określić faktyczny stan i kierunki rozproszeń (nie tylko znaczących) zbiorów. Opublikowane wyniki badań proveniencyjnych rozproszonych bibliotek rodowych znalazły także swoje miejsce w *Catalogus catalogorum*. W głównej mierze pokazują one zasoby starych druków znajdujące się obecnie w centralnej bibliotece danego kraju, np. w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. W.I. Wernadskiego (Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського) w Kijowie, w kilku miastach kraju lub w kilku krajach, w tym również w Polsce. Poniżej prezentuję wybrane przykłady studiów proveniencyjnych w podziale na kraje i miejscowości, podając w nawiasach autorów i daty publikacji ważniejszych opracowań:

¹² B. Bieñkowska, *Biblioteki rodowe w Polsce*, „Polish Culture” 2002, nr 1, s. 18-19.

Ukraina

– Charków

W Centralnej Bibliotece Naukowej Charkowskiego Uniwersytetu Narodowego im. W.N. Karazina (Центральная научная библиотека Харьковского Национального Университета им. В.Н. Каразина) przebadano fragment „Biblioteki Zahinieckiej” Urbanowskich-Starzyńskich (Marina I. Bobrowa, 2013)¹³.

– Kijów

W Bibliotece Narodowej Ukrainy im. W.I. Wernadskiego opublikowane zostały wyniki badań nad bibliotekami zachowanymi w znacznej części lub w niewielkich fragmentach: Jabłonowskich w Lachowcach (Swietłana O. Bułatowa, 2006)¹⁴; Jana Stanisława Jabłonowskiego w Podkamieniu (S.O. Bułatowa, 2000)¹⁵; Chreptowiczów w Szczorsach (Stanisław Ptaszycki, 1899)¹⁶; dwóch księgozbiorów w Wiśniowcu: Wiśniowieckich-Mniszczów (Irena Ciborowska-Rymarowicz, 2006)¹⁷ oraz Antoniego Motowidły (I. Ciborowska-Rymarowicz, 2006)¹⁸; Edwarda i Bolesława Starzyńskich w Zahińcach (Oksana Rabczun, 2009, 2012)¹⁹; Mikoszewskich w nieznannej miejscowości (kolekcja zabrana z Krzemieńca – I. Ciborowska-Rymarowicz, 2006)²⁰. Ponadto zarejestrowane zostały rękopisy z „Collectio Regia” Stanisława Augusta Poniatowskiego (także zabrane z Krzemieńca – S.O. Bułatowa, 1996, 2005)²¹. Niestety, nie doczekały się publikacji wyniki rejestracji starych druków

¹³ М.И. Боброва, «Библиотека Захинецка»: книги из коллекции Урбановских-Стажинских в фонде Центральной научной библиотеки Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, [w:] *Libri recogniti. Nowe inspiracje do badań nad starodrukami polskimi w bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy i Finlandii*, pod red. S. Siess-Krzyszczkowskiego, W. Waleckiego, Kraków 2013, s. 47-59.

¹⁴ С.О. Булатова, *Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*, Київ 2006, zob. *Catalogus...* Т. 1, poz. 1382.

¹⁵ С.О. Булатова, *Бібліотека Яна Станіслава Яблоновського в Підкамені та її книжки у складі родового зібрання Яблоновських у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського*, „Рукописна та Книжкова Спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів” 2000, Вип. 5, s. 48-58.

¹⁶ [S. Ptaszycki] С.Л. Пташицкий, *Щорсовская библиотека графа Литавора Хрептовича : Краткая сведения о собрании рукописей*, Москва 1899, 31 с. Отиск из первого тома „Трудов комиссии императорского московского археологического общества”. Wykaz 129 rękopisów. W wydaniu elektronicznym publikacji (Biblioteka Narodowa Białorusi w Mińsku, 2009) na marginesach podano sygnatury rękopisów znajdujących się obecnie w Bibliotece Narodowej Ukrainy w Kijowie, zob. *Catalogus...* Т. 2, poz. 3843.

¹⁷ І.О. Ціборівська-Римарович, *Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан*, Київ 2006, s. 288-333: *Стародруки з бібліотеки Вишневецького замку у фондах НБУВ*, s. 346-354: *Видання друкарень, що діяли в українських землях у XVI-XVIII ст. у бібліотеки Вишневецького замку. Реєстр стародруків*, zob. *Catalogus...* Т. 2, poz. 4609.

¹⁸ Tamże, s. 343-345: spis starych druków proveniencji Antoniego Motowidły, zob. *Catalogus...* Т. 2, poz. 4607.

¹⁹ O. Rabczun, *Rodowa biblioteka Urbanowskich i Starzyńskich*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorem Historycznymi” 2009, t. 3, s. 203-209, zob. *Catalogus...* Т. 2, poz. 4746; O.C. Рabczun, *Родова книгозбірня Урбановських та Стажинських як об'єкт історико-книгознавчого дослідження (XIX - поч. XXI ст.)*, Київ 2012.

²⁰ І.О. Ціборівська-Римарович, *Родові бібліотеки...*, s. 389-393: *Видання друкарень, що діяли в українських землях у XVI-XVIII ст. у бібліотеки Мікошевських. Реєстр стародруків*. На s. 148-158: *Історико-книгознавчий аналіз складу і змісту колекції Франтишека Мікошевського у фондах НБУВ*, zob. *Catalogus...* Т. 2, poz. 4926.

²¹ С.О. Булатова, *Рукописи Collectio regia в фондах Інститута рукописей ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України*, „Рукописна та Книжкова Спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів” 1996, Вип. 3, s. 121-137; таж, *Рідкісні рукописи XVIII ст. з історії класичної археології із зібрання польського короля Станіслава Августа Понятовського у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*, „Архіви України” 2005, № 4(257), s. 132-146.

z kolekcji królewskiej, zaczętej w 1993 r. pod kierunkiem Hanny Łaskarzewskiej przez Pracownię Dokumentacji Księgozbiorów Historycznych Biblioteki Narodowej w Warszawie. W 1998 r. akcja katalogowania książek zbliżała się ku pomyślnemu zakończeniu²².

– Równe

Biblioteka książąt Lubomirskich w Równem w Muzeum Krajoznawczym (Swietłana Pozichowska, 2013)²³.

Polska, Ukraina, Białoruś

Biblioteka Potockich w Tulczynie: rękopisy (fragmenty) w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie (Bogumiła Schnaydrowa, 1969)²⁴, stare druki w Bibliotekach: Uniwersyteckiej w Toruniu (Maria Strutyńska, 1992, 1993)²⁵, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (Grażyna Rolak, 2004)²⁶, w tym fragment księgozbioru Józefiny z Mniszchów Potockiej (G. Rolak, 2002)²⁷, Narodowej Ukrainy im. W.I. Wernadskiego w Kijowie (I. Ciborowska-Rymarowicz, 2006)²⁸, Obwodowej Uniwersalnej Naukowej Bibliotece im. K.A. Timiriazewa w Winnicy (Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А. Тимірязева – I. Ciborowska-Rymarowicz, 2007)²⁹ i Państwowym Muzeum Historyczno-Archeologicznym w Grodnie (Гродзенскі дзяржаўны гісторыка-археалагічны музей – Lilia Kowkiel, 2010 oraz Alesia Sawczuk, 2010)³⁰.

²² H. Łaskarzewska, *Dzieje wędrowek biblioteki ostatniego króla: Warszawa-Krzemieniec-Kijów*, „Rocznik Warszawski” 1997, t. 26, s. 40-42; B. Bieńkowska, *Zastosowania bibliologii w pracach Biura Pełnomocnika Rządu do spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą*, „Roczniki Biblioteczne” 1998, t. 42, s. 31; H. Łaskarzewska, *Pracownia Dokumentacji Księgozbiorów Historycznych*, „EBIB” 2002 nr 10 (39), [online] <http://www.ebib.pl/2002/39/pdkh.php> [dostęp 23.07.2017]; A. Dzieciot, *Stanisław August Pontatowski i jego księgozbiór w świetle źródeł zachowanych w Bibliotece Narodowej Ukrainy w Kijowie*, „Kronika Zamkowa” 2006, nr 1-2 (51-52), s. 109-121.

²³ C. Позіховська, *Бібліотека князей Любомирських в фондах Рівненського краєведческого музею*, [w:] *Libri recogniti...*, s. 281-293, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 3454a.

²⁴ B. Schnaydrowa, *Fragment zbiorów tulczyńskich w rękopisach Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1969 (1970), t. 15, s. 89-102, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 3996.

²⁵ M. Strutyńska, *Stare druki proveniencji Potockich z Tulczyna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1992, t. 14, s. 161-217, il. (zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 3997); też, *Stare druki proveniencji Potockich z Tulczyna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Addenda*, tamże, 1993, t. 15, s. 183-184, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 3998.

²⁶ G. Rolak, *W kręgu Potockich z Tulczyna. Fragment kolekcji Biblioteki Tulczyńskiej w zbiorach Działu Starych Druków Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 2004, z. 15, s. 165-181, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 4000.

²⁷ G. Rolak, *Fragment księgozbioru Józefiny z Mniszchów Potockiej w zbiorach Działu Starych Druków ZNiO*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 2002, z. 13, s. 141-176, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 3999.

²⁸ И.О. Ціборовська-Римарович, *Родові бібліотеки...*, s. 355-377: *Стародруки з Тульчинської бібліотеки у фондах НБУВ*, s. 378-388: *Видання друкарень, що діяли в українських землях у XVI-XVIII ст. у Тульчинської бібліотеки. Реєстр стародруків*, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 4001.

²⁹ І.О. Ціборовська-Римарович, *Стародруки Тульчинської бібліотеки маанатів Потоцьких у фондах Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К.А. Тимірязева: шлях надходження та історико-книгознавча характеристика*, „Наукові Праці Національної Бібліотеки України імені В.І. Вернадського” 2007, Вип. 19, s. 248-267, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 4002.

³⁰ L. Kowkiel, *Prywatny księgozbiór Potockich z Tulczyna w kolekcji Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Grodnie*, [w:] *Ród Potockich w odmieńce historii (XVII-XX w.)*, pod red. Z. Janeczka, wyd. 2. popr. i uzup., Katowice 2010, s. 503-521; A. Sawczuk, *Proweniencje Stanisława Szczęsnego Potockiego na książkach w kolekcji Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Grodnie*, tł. z jęz. białoruskiego L. Kowkiel, [w:] tamże, s. 523-536.

Rosja

– Sankt Petersburg

Rękopisy orientalne z biblioteki Wacława Seweryna Rzewuskiego „Emira” w Sawranii w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej (Российская национальная библиотека – Aleksander Birkenmajer, 1924)³¹.

Finlandia, Rosja, Białoruś, Polska

Spisy starych druków z biblioteki Radziwiłłów w Nieświeżu znajdujących się w zbiorach Bibliotek: Uniwersyteckiej w Helsinkach (obecnie Biblioteka Narodowa Finlandii – Kansalliskirjasto, National Library of Finland – Sirkka Havu, Irina Liebedieva, 1997)³², Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu (Библиотека Российской Академии Наук – Olga Gusewa, E. Komissarowa, 1999; Mikołaj Nikołajew, 1999, 2004, 2011)³³, Centralnej Naukowej Bibliotece im. J. Kołasa Akademii Nauk Białorusi w Mińsku (Центральная научная библиотека имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси – Aleksander W. Stefanowicz, Marina M. Lis, 2010-2016)³⁴, Uniwersyteckiej w Warszawie (Maria Cubrzyńska-Leonarczyk, 2011, stan badań z 2007)³⁵, Centrum Badawczym Bibliografii Polskiej Estreicherów w Uniwersytecie Jagiellońskim

³¹ A. Birkenmajer, *Rękopisy orientalne Emira Wacława Rzewuskiego w Bibliotece Publicznej w Petersburgu*, Kraków 1924; odb. z nr 5 „Exlibrisu”.

³² S. Havu, I.N. Lebedeva, *Collections donated by the Academy of Sciences of St. Petersburg to the Alexander University of Finland in 1829. An annotated catalogue*, Helsinki 1997, s. 249-352; [Kolekcja Radziwiłłów], zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 2971.

³³ Н. Николаев, *Кнігі са збораў Радзівілаў і Сапегаў у Санкт-пецяярбургскіх бібліятэках*, [in:] *Выяўленне, сумеснае выкарыстанне і вяртанне архіўных, бібліятэчных і музейных каштоўнасцей, якія захоўваюцца ў замежных краінах*, Мінск 1999, Вяртанне-6, s. 243-251; *Книги из библиотеки Радзівілаў у БАН*, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 2972; *Собрание польских старопечатных книг в славянском фонде БАН. Выпуск первый. Несвижская ординатская библиотека князей Радзивилов в фондах БАН*, отв. ред. Сумесна з О.В. Гусевой і А.У. Камісаравай, Санкт-Петербург 1999, s. 18-296; [Katalog druków XVII-XVIII w. w zbiorach Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt-Petersburgu], wyd. 2 popr. i uzup., S. Petersburg 2005, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 2973; [N. Nikolaev] N. Nikołajew, *Druki wydane w Lublinie w bibliotekach Radziwiłłów*, tł. z jęz. białorus. A. Borowiec, [w:] *Lublin a książka. Materiały z konferencji naukowej Lublin-Pszczela Wola, 6-7 listopada 2002 r.*, pod red. A. Krawczyka, E. Józefowicz-Wisińskiej, Lublin 2004, s. 242-250; spis starych druków z biblioteki nieświeskiej, zachowanych w Bibliotece Rosyjskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu, s. 242-250; spis starych druków z Biblioteki Ordynacji Nieświeskiej Radziwiłłów, zachowanych w Bibliotece Rosyjskiej Akademii Nauk w St. Petersburgu, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 2974; tenże, *Najstarsze druki słowiańskie i zachodnioeuropejskie w bibliotece zamku nieświeskiego do 1772 r.*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2011, t. 41, s. 31-43, il. Na s. 34-37: katalog inkunabułów przechowywanych w Oddziale Starych Druków Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk w S. Petersburgu; s. 38: katalog druków słowiańskich XVI w. w Oddziale Książek Rządskich Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 2977.

³⁴ *Библиотека Радзивилов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки им. Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси = Library of the Radziwills' of Nesvizh Ordination. Catalogue of publications from the Yakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus*, сост. А.В. Стефанович, М.М. Лис, [t.1], XV-VI века, [t. 2]: XVII век, [t. 3]: XVIII век в 4 кн. – 1: (1701-1750), 2: (1751-1770), 3: (1771-1785), 4: (1786-1800), [t. 4]: XIX век, 1801-1830 в 2 кн. – 1: (A-M), 2: (N-Z), [t. 5]: XIX век, 1831-1865 в 3 кн. – 1: (A-K), Мінск 2010-2017, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 2975, t. 1-3, kn. 1.

³⁵ M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Stare druki z księżnic radziwiłłowskich w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Komunikat o stanie badań proveniencyjnych [z końca 2007 r.]*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2011, t. 41, s. 115-123; Aneks. Spis starych druków przechowywanych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie pochodzących z księgozbiorów radziwiłłowskich. Wiek XV-XVI; Wiek XVII-XVIII, zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 2976.

w Krakowie (Baza elektroniczna CBBPE obejmuje zbiory Bibliotek: Narodowej Finlandii w Helsinkach, Rosyjskiej Narodowej w St. Petersburgu, Państwowego Uniwersytetu im. M.W. Łomonosowa – Научная библиотека Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова – w Moskwie i Uniwersyteckiej w Warszawie, dostęp: 10 XI 2013)³⁶.

Polska

– Katowice

Stare druki z biblioteki Starzeńskich w Mogielnicy znajdujące się w Bibliotece Śląskiej (Witold Wojciechowski, 1994)³⁷.

– Kraków

Kolekcja Heleny Dąbcańskiej ze Lwowa w Bibliotece Głównej Akademii Sztuk Pięknych i Bibliotece Jagiellońskiej (Irena Gruchała, 2016)³⁸, w tym druki należące do Korduli z Komorowskich Potockiej (I. Gruchała, 2016)³⁹.

– Wrocław

Księgozbiór Eugeniusza i Wiktora Brodzkich zgromadzony w majątku Borki Małe koło Stanisławowa; w XIX w. był kilkakrotnie przekazywany do Biblioteki Ossolińskich we Lwowie. Fragment kolekcji starych druków znajduje się obecnie w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (Edyta Piasecka-Szczerbińska, 1996)⁴⁰.

Przedstawiłam powyżej niewielką liczbę zbadanych dotychczas bibliotek, głównie magnackich i wielkoziemiańskich (ok. 17) oraz wyników badań proveniencyjnych opublikowanych w latach 1899-2017 (30 opracowań). Przepuszczalnie nie jest to kompletny stan badań w krajach objętych moją kwerendą. Obecnie piśmiennictwo dociera do Polski z dużym opóźnieniem, bądź w ogóle nie trafia do centrów naukowych. Rejestracja piśmiennictwa bibliologicznego dotyczącego m.in. bibliotek polskich i polonijnych nie nadąża za potrzebami i oczekiwaniami badaczy. Przykładem niech będzie ostatni opra-

³⁶ *Katalog starych druków Biblioteki Ordynacji Nieświeskiej Radziwiłłów. Druki polskie XVI-XVIII w.*, oprac. nauk. S. Siess-Krzyszczkowski, red.: S. Siess-Krzyszczkowski, O. Gusiewa, I. Wielikodnaja, S. Havu, [online] http://www.estreicher.uj.edu.pl/bazy_bibliograficzne/index.php/75/ [dostęp 10.11.2013]. Katalog starych druków w zbiorach Bibliotek: Rosyjskiej Akademii Nauk w Sankt Petersburgu (Oddział Słowiański), Państwowego Uniwersytetu im. M.W. Łomonosowa w Moskwie, Narodowej Finlandii w Helsinkach i Uniwersyteckiej w Warszawie. W bazie brak druków znajdujących się w dwóch Oddziałach Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk: Książek Rzadkich oraz Wydań Obcych (druki ocalałe po pożarze w 1988 r., zob. *Catalogus...* T. 2, poz. 2977a).

³⁷ W. Wojciechowski, *Stare druki Biblioteki Mogielnickiej Starzeńskich i księgozbioru Muzeum Pokuckiego w Kolomyi w zbiorach Biblioteki Śląskiej* [w Katowicach], „Książnica Śląska” 1994, t. 25, s. 39-52, zob. *Catalogus...* T. 1, poz. 2800.

³⁸ I. Gruchała, *«W tym streszczało się niejako moje życie»: lwowski księgozbiór Heleny Dąbcańskiej (1863-1956) jako wyraz kultury książki epoki*, Kraków 2016, 14 il. (w tym kolor.). Na s. 307-467: Księgozbiór H. Dąbcańskiej jako wyraz jej zainteresowań kolekcjonerskich i wpływu idei epoki. Podstawą źródłową pracy są egzemplarze znajdujące się w Bibliotece Głównej Akademii Sztuk Pięknych im. J. Matejki w Krakowie oraz w Bibliotece Jagiellońskiej.

³⁹ I. Gruchała, *Książki z księgozbioru Korduli z Komorowskich Potockiej w bibliotece Heleny Dąbcańskiej*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie” 2016, t. 61, s. 67-90. Na s. 79-90: Aneks. Spis książek K. Potockiej. Druki XVIII i XIX w. (do 1834 r.) znajdujące się obecnie w Bibliotece Głównej ASP w Krakowie oraz w BJ. Egzemplarze wyodrębniono na podstawie znaków własnościowych.

⁴⁰ E. Piasecka-Szczerbińska, *Bibliotheca Brodzkiana – zbiory Eugeniusza Brodzkiego w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich*, Wrocław 1996. Na s. 33-60: Zachowane książki z Biblioteki Brodzkich. Katalog biblioteki, stare druki; s. 60: Spis ksiąg ofiarowanych współcześnie ZNiO przez rodzinę Brodzkich, druki XX w., zob. *Catalogus...* T. 1, poz. 1934.

cowany rocznik „Polskiej Bibliografii Bibliologicznej” za 2010 r., który został wydany w 2014, a najwcześniej w 2018 ujrzy światło dzienne rejestracja za rok 2015 (jest to data wydania *Catalogus Catalogorum*). Stawia to badaczy i dokumentalistów w mało komfortowej sytuacji; są narażeni na zarzut braku aktualnych wyników badań w swoich opracowaniach.

Perspektywy dalszych prac dokumentacyjnych

Omówiony na początku niniejszego artykułu stan prac nad dokumentacją zbiorów bibliotecznych na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej do 1939 r. nie oddaje faktycznego zasobu źródeł. Po upływie 35 lat od rozpoczęcia własnych poszukiwań jest on nadal trudny do określenia; może powinnam je podjąć dużo wcześniej? Kolejne etapy prac zmierzających do odkrywania nowych źródeł są uzależnione od różnych czynników i okoliczności.

Żeby je pokrótce zobrazować zacznę od wyjaśnienia dlaczego niektóre ważne księgozbiory rodowe, mimo istniejących źródeł nie zostały wykazane w *Catalogus catalogorum*, jak np. Emeryka Hutten-Czapskiego w Stańkowie w powiecie mińskim na terenie obecnej Białorusi czy Adama Wolańskiego (rodziny Wolańskich?) w Rudce w powiecie dubieńskim na terenie obecnej Ukrainy. Oba te duże księgozbiory zostały przewiezione przez właścicieli do Krakowa w niezbyt odległym od siebie czasie: ze Stańkowa w 1894-1895, z Rudki w roku 1905 i w latach następnych – pierwszy w celu utworzenia prywatnego muzeum Czapskich (powstało w 1901, od 1903 jest oddziałem krakowskiego Muzeum Narodowego pod nazwą Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego), drugi z przeznaczeniem dla Muzeum Narodowego (Oddziału Czapskich).

Na dokumentację dotyczącą księgozbioru E. Hutten-Czapskiego zwróciła uwagę Maria Kocójowa publikacją monograficzną z 1978 r. «*Pamiętkom ojczystem ocalonym z burzy dziejowej*»: *Muzeum Emeryka Hutten-Czapskiego (Stańków-Kraków)* podając zresztą niezgodny z oryginałem tytuł inwentarza: „Biblioteka Czapskich”. Przypuszczalnie wówczas nie była jeszcze podjęta decyzja o miejscu przechowywania piętnastu „opastych tomów” inwentarza księgozbioru ze Stańkowa⁴¹. Wiele lat później, w 2016 r. ustaliłam, że „Inwentarz Biblioteki” (oryginalny tytuł) znajduje się obecnie w Archiwum Muzeum Narodowego w Krakowie (AMNK)⁴². Dopiero po wydaniu *Catalogus catalogorum* sporządziłam opis formalny całości i dokonałam wstępnej analizy zawartości wszystkich tomów, wykazujących łącznie 8555 pozycji⁴³. Zasięg chronologiczny kolekcji ukształtowanej ostatecznie w Stańkowie (inkunabuły i druki wydane od XVI w. do 1895 r. włącznie; Czapski zmarł w następnym roku) uzasadnia wykazanie tego rękopiśmiennego źródła wśród miejscowości położonych na dawnych Kresach Wschodnich, oczywiście w planowanej addendzie do *Catalogus catalogorum*.

W zasobie AMNK znajduje się także pięciotomowy „Katalog kartkowy biblioteki rudeckiej A. Wolańskiego”, spisany ręką Franciszka Wolańskiego, doprowadzony do 1902 r.

⁴¹ Kraków 1978, s. 268.

⁴² AMNK, brak sygn. Wszystkie tomy mają tytuł „Inwentarz Biblioteki” z dodanym rokiem powstania dokumentacji: 1901. W latach 1905-1907 kolekcję wpisano do głównego inwentarza zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie.

⁴³ Według obliczeń M. Kocójowej inwentarz rejestruje 7918 poz.: 13 druków z XV, 719 z XVI, 2387 z XVII, 2662 z XVIII oraz 2136 z XIX w. Różnica między liczbą 7918 (podaną w inwentarzu Muzeum Narodowego) a 8555 (wykazaną w „Inwentarzu Biblioteki”) sugeruje, iż Muzeum nie włączyło do swoich zbiorów całego daru ze Stańkowa – najprawdopodobniej dubletów starych druków oraz większości druków XIX-wiecznych (te bowiem w „Inwentarzu Biblioteki” nie mają numerów inwentarzowych Muzeum).

(według najnowszego zarejestrowanego druku)⁴⁴. W biogramie Adama Wolańskiego (1855-1933) historyka i kolekcjonera autorstwa Marii Krynickiej i Gustawa Schmagera w *Słowniku pracowników książki polskiej* zabrakło informacji o źródle do zawartości jego kolekcji⁴⁵. Nie odnotowała go również M. Kocójowa. Z jej publikacji pochodzi następująca ocena daru:

Ofiarowane w 1906 r. księgi [...] stanowią jeden z najcenniejszych w kolekcji Muzeum Narodowego zespół ok. 7500 starodruków. Pochodziły one m.in. z resztek biblioteki horochowskiej [...] Stroynowskich [...] [1878 r.]. [Kolekcja starych druków] Zawierała też część zbiorów po sławnym bibliofilu, księdzu Antonim [Tomaszu] Moszyńskim w Pińsku [1882 r.]. Dar obejmował ok. 30 inkunabułów, wiele druków nieznanymi bibliografom [...]⁴⁶.

A. Wolański przekazał Muzeum Narodowemu także XIX-wieczne druki. Potwierdza to „Katalog kartkowy biblioteki rudeckiej”, przy czym brak na kartach katalogowych stosownych numerów inwentarzowych Muzeum oznacza, że pozycje te nie zostały wykazane w głównym inwentarzu. Podobnie postąpiono z książkami z kolekcji E. Hutten-Czapskiego. Całkowity brak w „Katalogu kartkowym biblioteki rudeckiej” druków wydanych po roku 1902 może oznaczać, iż dla późniejszych druków była sporządzana osobna dokumentacja, rejestrująca nowe pozycje oraz uzupełnienia i dodatki do wcześniej pozyskanych egzemplarzy. Na razie nie udało się ustalić czy tę dokumentację stanowi rękopiśmienny katalog biblioteki rodziny Wolańskich, znajdujący się obecnie w Bibliotece Naukowej PAU i PAN w Krakowie (sygn. 3900)⁴⁷. W rękopisie liczącym 111 stron jest sześć dodatków i uzupełnień do nieznanego mi „Katalogu Podręcznego” z oddzielnie wykazaną zawartością „[Pierwszego] I. Działu Polskiego” i „[Drugiego] II. Działu Obcego”. W każdym z tych działów zarejestrowane zostały druki polskie i obce wydane do 1902 r. oraz egzemplarze niekompletne i defektowe. Porównanie charakteru pisma tych katalogów z autografem monografii *Z przeszłości Rudki. Strzelnicy-Wolańscy* spisanej przez F. Wolańskiego⁴⁸ wskazuje na związki rodzinne Adama i Franciszka Wolańskich, jednak wzajemne relacje obu katalogów bibliotecznych (pierwszego, A. Wolańskiego i drugiego, rodziny Wolańskich?) wymagają dalszych badań źródłowych.

Dwa wybrane przykłady spisów zawartości księgozbiorów rodowych znajdujących się w Polsce pokazują złożoną i żmudną drogę poszukiwań, uzasadniają także potrzebę docierania do informacji o źródłach oraz do samych książek wchodzących w skład prywatnych księgozbiorów kresowych, których późniejsze losy wskazują na rozproszenia i przemiesz-

⁴⁴ AMNK, brak sygn. Opisy sporządzone zostały na luźnych kartach katalogowych włożonych do pudeł introligatorskich wykonanych przypuszczalnie w Muzeum Narodowym w końcowej fazie przewożenia księgozbioru z Rudki wraz z dokumentacją, najpewniej między 1918 a 1920 r., gdy A. Wolański wskutek sytuacji politycznej zabrał pozostałe zbiory do Krakowa i tu zamieszkał na stałe.

⁴⁵ M. Krynicka, G. Schmager, *Wolański Adam*, [w:] SPKP, pod red. I. Treichel, Warszawa-Łódź 1972, s. 976.

⁴⁶ M. Kocójowa, *Pamiętkom...*, s. 330-331.

⁴⁷ Zob. *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Sygnatury 3607-4003*, oprac. B. Schnaydrowa, J. Staszek, pod red. Z. Jabłońskiego, Wrocław [i in.] 1976, s. 98. Opis skrócony rękopisu podaje F. Wolańskiego jako autora katalogu z tytułem nadanym w Bibliotece PAN w Krakowie przed 1976 r.: „Katalog biblioteki rodziny Wolańskich”. Na końcu opisu jest informacja o pochodzeniu katalogu: „Dar Franciszka Wolańskiego”. Rękopis nie ma oryginalnego tytułu, nie precyzuje właściciela i miejsca przechowywania księgozbioru przed rokiem 1902. Do zbiorów ówczesnej Biblioteki PAU przekazał go F. Wolański razem z własnoręcznie spisaną w latach 1916-1918 monografią „Z przeszłości Rudki. Strzelnicy-Wolańscy”.

⁴⁸ BN PAU i PAN, rps 3898.

czenia. Wzmianki w piśmiennictwie na temat przemieszczeń i rozproszeń traktują jako jeden z elementów wspierających poszukiwanie źródeł.

Materiały do zawartości bibliotek na Kresach Wschodnich znajdują się także w krajach Europy Zachodniej. Przytoczę jeden przykład z Biblioteki Polskiej w Paryżu, który nie znalazł się w *Catalogus catalogorum*, ponieważ zbyt późno został przeze mnie zauważony w drukowanym katalogu jej rękopisów, wydanym w 1994 r.⁴⁹ W spuście Karola Sienkiewicza, wśród papierów dotyczących Biblioteki Puławskiej Czartoryskich, opisane są mianowicie cztery rejestry książek należących do księcia Adama Jerzego Czartoryskiego (1770-1861), spisane w 1823 r. w jego majątku Wołosowce (powiat latyczowski, gubernia podolska, obecnie Ukraina)⁵⁰. Biblioteka liczyła do 2000 tomów; po 1832 r. została wywieziona do Kijowa⁵¹.

Od pewnego czasu nurtują mnie pytania o zawartość dwóch rodowych księgozbiorów, które istniały na Kresach Wschodnich: w Lipie w powiecie nowogródzkim należącej do Obuchowiczów oraz w Swojatykach w powiecie mińskim, których właścicielką była Zofia z Obuchowiczów Stanisławowa Hutten-Czapska (1793-1866). Niewielkie fragmenty tych, rozproszonych już w XIX w. księgozbiorów zaprowadziły mnie do Krakowa, do Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego; wspomniała bowiem o nich M. Kocójowa⁵². Kolejne ich fragmenty są wśród pozostałości księgozbiorów ziemiańskich w bydgoskiej Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej. Wśród starych druków proveniencji ziemiańskich opisanych w 2015 r. przez Joannę Matyasik są książki należące do hr. Ponińskich, przechowywane niegdyś w Kościelcu koło Inowrocławia⁵³. Właścicielem dóbr kościeleckich od 1882 r. był Adolf Poniński (1855-1932) ożeniony z Zofią Antoniną z Hutten-Czapskich (1860-1929). W skład biblioteki wchodziły książki zgromadzone przez obojga małżonków (wielkość kolekcji nie jest znana), a także druki, które należały wcześniej do przodków żony, np. wspomnianej już Z. Czapskiej, w latach 1850-1866 właścicielki rodzinnej Lipy oraz jej syna Edwarda (1819-1888), autora *Pamiętników sybiraka*⁵⁴. Fragment księgozbioru Ponińskich (ok. 1200 tomów, w tym ok. 40 starych druków) w 1947 r. trafił do ówczesnej bydgoskiej Biblioteki Miejskiej jako depozyt i tu został spisany⁵⁵. Dokumentacja depozytu przejętego od Komitetu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy nie zawiera informacji o pierwotnych właścicielach książek zanim znalazły się w Kościelcu. Mimo to stała się nieocenionym źródłem przy wyborze oraz identyfikacji druków XIX-wiecznych należących do dwóch spokrewnionych rodów: Obuchowiczów i Czapskich. Z zachowanego spisu wybrałam 260 druków głównie z XIX w., poddając je analizie proveniencyjnej. Na kilkudziesięciu publikacjach znalazłam znaki wła-

⁴⁹ *Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu*. T. 2: *Rękopisy nr 432-545*, oprac. C. Chowaniec, I. Gałęzowska, red. M.P. Prokop, Paryż 1994, s. 154-155.

⁵⁰ Biblioteka Polska w Paryżu, rps 531/3, s. 283-302, 311-320.

⁵¹ F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych [...] w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie w Królestwie Polskiem, Galicyi, W. Ks. Poznańskiem i Zachodnich guberniach Państwa Rosyjskiego*, Kraków 1875, s. 119.

⁵² M. Kocójowa, *Pamiętkom...*, s. 239.

⁵³ J. Matyasik, *Pozostałości księgozbiorów ziemiańskich w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy – przyczynek do badań nad proveniencjami polskich starych druków*, „Kronika Bydgoska” 2015, t. 36, s. 352.

⁵⁴ E. Czapski, *Pamiętniki sybiraka*, Londyn 1964.

⁵⁵ Archiwum WiMBP w Bydgoszczy, sygn. 12/21, „Książki z Biblioteki Ponińskich w Kościelcu, złożone jako depozyt w Bibliotece Miejskiej w Bydgoszczy”, 1947 r., s. 16r-30v. Wykazano 736 dzieł w 973 woluminach, w tym jeden rękopis, 32 stare druki oraz druki XIX-XX w. (do 1941 r. włącznie).

snościowe: Obuchowiczów (nalepka typograficzna z napisem „Biblioteka Lipowska”), Z. Czapskiej (własnoręczne podpisy, superekslibrisy heraldyczne „Z.C.”, „S.C.”, oba znaki z koroną hrabiowską nad monogramem) oraz E. Czapskiego (podpisy własnościowe, superekslibris w formie monogramu „E.C.”⁵⁶).

Kolejny, być może największy fragment, na razie trudny do określenia pod względem wielkości i zawartości, znajduje się w Bibliotece Narodowej Białorusi (Національная бібліотека Беларусі) w Mińsku, przy czym potwierdzona jest obecność nalepek typograficznych „Biblioteki Lipowskiej” Obuchowiczów na dwóch XVIII-wiecznych drukach francuskich.

Z punktu widzenia własnych poszukiwań i studiów istotne byłoby dotarcie do źródeł dokumentujących wielkość i charakter tych obu kresowych kolekcji rodowych. Kwestią czasu jest opublikowanie dotychczasowych wyników badań proweniencyjnych związanych z fragmentami księgozbiorów Obuchowiczów i Czapskich: krakowskim i bydgoskim wraz z aneksem zawierającym spis kilkudziesięciu zachowanych w Polsce ksiązek oraz interesującą dokumentacją fotograficzną proweniencji i opraw. Rodzi się jednak pytanie czy zamierzona publikacja spowoduje ujawnienie miejsca przechowywania poza granicami naszego kraju najważniejszych źródeł (w Mińsku, w Moskwie lub gdziekolwiek) a także samych ksiązek.

Na zakończenie podzielę się refleksją na temat biblioteki rodowej Lanckorońskich z Brzezia, w związku z artykułem Jerzego Molińskiego w „Roczniku Lwowskim” z 2016 r. W jego fragmencie dotyczącym powojennych losów (po II wojnie światowej) zbiorów w Rozdole (powiat żydaczowski, dawne województwo stanisławowskie) autor wspominał o bibliotece oraz zbiorze sześćdziesięciu tysięcy fotografii dzieł sztuki z całego świata twierdząc, iż większą część zbiorów rozdzielono między muzea radzieckie. „Ogromną ilość - cytuję - różnych pamiątek, dokumentów, porcelany, ksiązek, fotografii, obrazów i portretów [...] przekazano do muzeum w Drohobycz”⁵⁷. Czemu lub komu ma służyć lakoniczna informacja o losach tej znakomitej biblioteki rodowej?

Według Edwarda Chwalewika:

Rezydencja wielkopańska została dotkliwie splądrowana we wrześniu 1914 r. przez okoliczne chłopstwo. [...] Częściowo splądrowaniu i zniszczeniu uległa biblioteka (ok. 20 000 t.) zasobna w stare druki polskie XVI i XVII w. i posiadająca wiele unikatów. Bardzo zdekompletowano wreszcie zbiór map i atlasów⁵⁸.

Przede wszystkim jednak trzeba podkreślić, że w 1929 r. hr. Karol Lanckoroński (1848-1933) podarował 60 000 fotografii Polskiej Akademii Umiejętności, które w 1930 trafiły do Biblioteki Stacji Naukowej PAU w Rzymie – w latach 70. XX w. kolekcja ta została przywieziona do Polski, a obecnie tworzy Fototekę Lanckorońskich PAU w Krakowie⁵⁹. Cenne archiwum rodzinne Lanckorońskich w początkach II wojny wcielono do Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie (Центральний

⁵⁶ Konkretnie egzemplarze będą opisane w osobnym artykule, nad którym aktualnie pracuję.

⁵⁷ J. Moliński, *Lwowskie lata Karoliny Lanckorońskiej*, „Rocznik Lwowski” 2014-2016, s. 107-108.

⁵⁸ E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*. T. 2: N-Ż, Warszawa-Kraków 1927, s. 159.

⁵⁹ Obecnie kolekcja liczy przeszło 40 000 odbitek fotograficznych, zob. *Fototeka Lanckorońskich PAU*, [online] <http://www.pauart.pl/app/content/collections> [dostęp 24.07.2017].

державний історичний архів України м. Львів, dalej CPAHLw), a książki przypadły w latach 1939-1940⁶⁰. Przypomnę, że zachowało się sześć rękopiśmiennych katalogów biblioteki rozdolskiej, jeden jest w CPAHLw⁶¹, pięć w Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie⁶². W zasobie tegoż archiwum są jeszcze dwa katalogi biblioteki Lanckorońskich w Strusowie (powiat trembowelski w dawnym województwie tarnopolskim)⁶³.

W 2001 r. podsumowałam rozważania na temat wybranych problemów dokumentacji zbiorów bibliotecznych na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej stwierdzając, iż prowadzenie kwerendy w archiwach, bibliotekach i muzeach wymaga, prócz czasu i środków finansowych, kompleksowego programu prac rejestracyjnych, realizowanych przez współpracujące z sobą instytucje oraz środowiska naukowe w Polsce i poza jej granicami⁶⁴; dodam jeszcze: z możliwością korzystania z „wewnętrznych” baz danych. Bez takiego programu i bez zorganizowanej współpracy trudno sobie wyobrazić długotrwałe badania olbrzymich zasobów źródeł znajdujących się w archiwach i bibliotekach Federacji Rosyjskiej (Sankt Petersburg, Moskwa), a także w innych krajach i miastach byłego Związku Sowieckiego i nie tylko tam. Czas potrzebny do zbadania chociażby zasobów petersburskich, np. Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego (Российский государственный исторический архив), Rosyjskiej Biblioteki Narodowej (Российская национальная библиотека) i Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk trudny jest do przewidzenia dla zespołu badaczy, tym bardziej dla jednego dokumentalisty.

Kwerendy w Sankt Petersburgu, Moskwie, Kijowie i w wielu innych miastach republiki byłego ZSRR osobiście nie zamierzam podejmować. Planuję jednak przygotować za jakiś czas addendę do *Catalogus catalogorum*; materiały dokumentacyjne sukcesywnie narastają. Koncentruję się natomiast na przygotowaniu do druku spisu inwentarzy i katalogów bibliotek do 1939 r. na ziemiach polskich w obecnych granicach Rzeczypospolitej; zastosowana metodologia jest porównywalna do użytej w *Spisie scalonym, poprawionym i uzupełnionym*, ale zgromadzony materiał znacznie przewyższa bogactwem źródeł do zawartości księgozbiorów historycznych. Bez wypełnienia tej luki trudno będzie nakreślić plan badawczy dotyczący przemieszczeń polskiego dziedzictwa piśmienniczego, podobnie – przystąpić do opracowania całościowego ujęcia dziejów bibliotek w Polsce.

Streszczenie

W tekście autorka omawia aktualny stan i problemy dokumentacji źródeł do zawartości bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej w okresie od XVI w. do 1939 r. Przedstawia luki w opracowaniach oraz wskazuje na istotne perspektywy badawcze. Punkt wyjścia rozważań stanowi najnowszy (2015) spis *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XVI wieku do 1939 roku*, który jest rezultatem ponad trzydziestoletnich poszukiwań autorki. Publikacja ta, to rozszerzona i znacznie wzbogaco-

⁶⁰ *Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej. Informator*, red. nauk. B. Bieńkowska, oprac. U. Paszkiewicz [i in.], Poznań 1998, s. 497.

⁶¹ *Catalogus...* T. 2, poz. 3441.

⁶² Tamże, poz. 3442-3446.

⁶³ Tamże, poz. 3762-3763.

⁶⁴ U. Paszkiewicz, *Wybrane problemy dokumentacji zbiorów bibliotecznych na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej do 1939 roku*, „Roczniki Biblioteczne” 2001, t. 45, s. 89.

na wersja czterech spisów wcześniejszych (1996-2006) wydana z nadtytułem *Catalogus cathalogorum* – informator o zachowanych źródłach historycznych związanych z polskim dziedzictwem kulturowym na Kresach Wschodnich. Zebrane inwentarze i katalogi, rejestry, spisy i wykazy potwierdzają tworzenie bibliotek instytucjonalnych i księgozbiorów prywatnych wszędzie tam, gdzie żyli i pracowali Polacy, przy czym artykuł poświęcony jest głównie bibliotekom rodowym. Informacje te nie są jednak kompletne, choćby z tego powodu, że autorka nie miała możliwości spenetrowania wszystkich zagranicznych placówek – np. w Moskwie i Sankt Petersburgu. Stąd prace nad omawianymi źródłami ciągle trwają, a ich efektem powinny być nowe publikacje.

Słowa kluczowe: inwentarze i katalogi bibliotek – biblioteki w XVI do XIX w. – biblioteki rodowe – ziemie wschodnie Rzeczypospolitej do 1939 r.

Summary

The sources to the libraries from eastern territories of the Polish Republic from 16th century up to 1939: present situation, selected documentation issues and research prospects

In the article the authoress discusses the present situation and issues of documentation of the sources to the collections of the libraries from eastern territories of the Polish Republic, from 16th century up to the year 1939. She presents gaps in the research reports and indicates important research prospects. The authoress starts from the most recent publication *Inventories and catalogues of the libraries from eastern territories of the Polish Republic from 16th century up to the year 1939*, which is the result of more than thirty years of her research inquiries. The inventory is broadened and highly enriched version of four earlier inventories (published 1996-2006). The inventory informs on preserved historical sources connected with the Polish cultural heritage at Eastern Borderlands. Collected inventories and catalogues, lists, statements confirm establishing institutional libraries and private book collections wherever the Poles lived and worked. The information is however not complete, if only because it was impossible for the authoress to penetrate all and every foreign institutions (for instance in Moscow or Sankt Petersburg). Therefore the research efforts concerning discussed sources are still ongoing, and should be directed on preparing new publications.

Key words: inventories and catalogs of libraries – libraries in 16th century up to 1939 – libraries of the family – eastern territories of the Polish Republic.